

DISZKUSSZIÓ

SZÖVEGTAN, INTERPRETÁCIÓ, INTERDISZCIPLINARITÁS

BÉKÉSI IMRE, CSÚRI KÁROLY, NAGY L. JÁNOS, PETŐFI S. JÁNOS

BÉKÉSI IMRE

PETŐFI S. JÁNOS gondolatrendszeréből előbb két ontológiai vonatkozást emelek ki, majd az egészhez tudománytörténeti megjegyzést fűzök hozzá.

I. Az első vonatkozás PETŐFI S. JÁNOS szövegstruktúra-világstruktúra elmélete, közismert német rövidítésével a TeSWest. A TeSWest szerint a szövegen belüli tényezőket szövegen kívüli tényezőkre alapozva értelmezzük; vagyis nemcsak a szöveghez kell adekvát struktúrát rendelnie az olvasónak, hanem a — szöveghez tartozó — élethez is. Az olvasó számára a szöveg koherenssé ugyanis csak a szövegstruktúra (és az általa sugallt értelem), valamint hatásukra az olvasóban létrejött lehetséges világ adekváttsága révén válik.

A következőkben a TeSWest igazolására néhány írói gondolatot idézek. Olyan sorban következnek, hogy előbb a világ, az élet rendjét (a bele látott rendet), majd megváltoztatásának szöveges (a szöveg rendjével, értelmével való) lehetőségét szemléltessek.

Illyés Gyula első naplójegyzetében azt a rendet látjuk, amely az egyszerű emberek hiedelemvilágából származik:

A bonyolult barbárral szemben — jobban mondva: annak folytatásaként — a civilizált ember az egyszerű, az egyre egyszerűbb. Ez magától értetődik. Mi a műveltség? A tények helyes ismerete; a zűrzavaros jelenségek egységbe fogása, a törvényszerűség meglátása. A világ törvényei nyilván összefüggnek, s elképzelhető, hogy egy rendszert alkotnak. A teremtés legműveltebb embere az lesz, aki ezt a rendszert egy egyszerű képlettel ábrázolni tudja. Aki pedig azt néhány mindenki, de még pusztai öreg juhászok által is rögtön elfogadható mondattal fejezné ki, különb vallást alapítana, mint az összes eddigi próféta.

Barbár voltam, rettenetesen barbár. Barbárabb — azaz szorongóbb és riadozóbb — mint a pusztai nagyanyám, az a gyánti juhászszámadóné, aki kontyig merült a bigottságba, helyesebben a babonaságba. Ő belelátott valami rendet a világba, ha az a rend hamis volt is, hisz még a tyúkok ültetését is kadenciára végezte, s ha megriadt, elég volt az andocsi szüze gondolnia.

Kezdetben nekem is voltak ilyen csitításra való hiedelmeim. De én ezeket rendre elhessentettem, és leromboltam, már a szívósbabbját. Ahogy várható volt, ettől is barbárságom növekedett: bizonytalanságom és révetegségem.

De ebből származott, igen, a szomj is, hogy valamiféle rendre leljek.

(Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1946—1960. Szépirodalmi, 1987. 526.)

Az életbe eddig belelátott (és ténylegesen ható) rendhez nemcsak az egyszerű (iskolázatlan) ember ragaszkodik. Általában az embernek „konzervatív az agyberendezése”. Ezzel ad magyarázatot Vas István, aki arra a kérdésre, hogy az ötvenes évek elején, amikor hol egyik, hol másik barátjukat vitte el a rendőrség, miként tudtak társasági életet élni, így válaszolt:

Az ember nem tudott, mert konzervatív az agyberendezése, sehogy sem tudott hozzászokni, hogy annak, hogy kivégeztek vagy letartóztattak valakit, vagy eltűnt úgy, hogy nem is hallottunk róla többé, semmi köze se volt ahhoz, hogy mit csinált. Ehhez az ember nem tudott hozzászokni, és mindig föltételezte, hogy ha aránytalan dolog történt is, de hát valamit csak csinált az illető.

(Vas István: Igen is, nem is. Szépirodalmi, 1987. 338.)

A következő részletekkel a szöveg világ lehetőségeit szemléltetem két példával. Illyés Gyula alábbi gondolata szerint verbális úton („épp csak tudatni kellene”) az élet részévé lehetne tenni az időjárás élvezetét:

Káprázatosan szép az idő valóban. Ezeket a sorokat is az erkélyen fekve írom. Már csaknem két hónapja oly kedvesen, melegen süt a nap, ahogy talán csak a Côte d'Azur-on. Az egész ország leutazott Cannes-ba — épp csak tudatni kellene, hogy élvezze is.

(Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1946—60. Szépirodalmi, 1987. 456.)

Pirandello szövegvilágának hatását Kolozsvári Grandpierre Emil nemcsak más szövegekre való hatásában látja, hanem — ami fontosabb — életünk látásában, a látás megváltoztatásában is:

Pirandello ... nemcsak színpadi szemléletünket változtatta meg, hanem azt is, hogy mit látunk tragikusnak, humorosnak, komikusnak. A (viszonylag) tiszta műfaj — mely (viszonylag) tiszta szemlélet következménye — Pirandello forradalma után már csak a periférián elképzelhető, a hagyományokba rekedt szerzőknél.

(Kolozsvári Grandpierre Emil: A beton virágai. Magvető, 1988. 407.)

E négy szemelvény az olvasó és az író (lehetséges) világrendjével állítja viszonyba a verbalitás (a szöveg) szövegrendjét. Ez a viszony nyilván nem független a szöveg és az adott világ „műfajától”. Az intellektuális tartalmú, szabatos, kidolgozott szöveg például nem valamiféle lehetséges világot akar olvasójában létrehozni, hanem nagyon is meg akarja határozni azt, amiről szól. A művészi szövegnek — természetesen — ilyen igény nem is lehet.

2. Második kérdésként PETŐFI S. JÁNOS jelsémájának (a jelkomplexus konstituenseinek) egy fontos vonatkozását szeretném kiemelni (vö. PETŐFI: Nyr. 112. évf.

1988. 220). Előtte azonban nem árt felidézniük a húsz-huszonöt év előtti hazai jelfelfogást, amely az ismeretelmélet elsődleges-másodlagos képletére épült. Ebben mind a denotátumnak (relátumnak), mind pedig a névnek (vehiculumnak) „képmásai” vannak, amelyek mint egyformák másodlagosak, a nyelvtudomány egzakt igényű kutatásaiból kiiktathatók (vö. BÉKÉSI: MNy. 54. évf. 1968. 407—16).

Ezen előzmények felidézése után szembetűnőbb lesz az a lételméleti különbség, amely — PETŐFI S. JÁNOS jelfelfogásában — a vehiculum mentális képe (Ve) és a relatum mentális képe (Re) között van. Természetük ismeretelméleti azonossága mellett (ti. hogy mindkettő mentális kép) ontológiai különbségük abban van, hogy a Ve — természetéből következően — másodlagos, hiszen a significansnak funkcionális jegye az érzékelhetőség.

(Ennél érdemes megállni egy pillanatra, az érzékelhetőség szempontjának elhanyagolása ugyanis épp oly zavart okozna, mint amelyet annak eltűlése okozott a strukturalista megközelítésekben. A strukturalizmus ugyanis abszolutizálta az érzékelhetőt, kutatási tárgynak csupán a vehiculumot tekintette, mondván, hogy a valóságot kívánja kutatni, nem pedig annak képmás(ai)t. A significatumból (mint jelentésből) így magától értetődően maradt ki a relatumspecifikus sensus; a jelentés ezért szűkült le a 'jel használati szabálya'-ra: a vehiculumspecifikus sensusra, sőt azon belül is csak a dictumra.)

A strukturalista szemléletű leegyszerűsítés mindaddig használható volt, amíg a jel-et elemi kategóriaként fogtuk fel. (Sőt, még a jelkapcsolatként értelmezett jel is vizsgálható volt így, hiszen a dictum felbontása relacionális, inferenciális és konfigurationalis konstituensekre használható 'jelentés'-t adott a jelkapcsolatok elkülönítésére is (vö. KÁROLY SÁNDOR: Általános és magyar jelentéstan. 1970. 146)).

Amint azonban a jelet jelkomplexusként: teljes, egész alakulatként fogjuk fel, amint tehát a szöveget is szemiotikailag közelítjük meg, szükségünk van a relatumspecifikus sensusra. Ekkor ugyanis a vehiculum már nemcsak felidéz valamit (valami olyat, aminek a vizsgálatára „a nyelvész nem illetékes”), hanem valamiről szól. És az, amiről szól, fizikai vagy mentális természetétől függetlenül része a valóságnak. Ontológiai tény tehát, amelynek lehet ugyan ismeretelméleti hierarchiája (= elsődlegessége-másodlagossága), de az nem meghatározó. Csupán a léte fontos, azaz léteznie kell. A partner ugyanis a vehiculumot csak akkor fogadja el szövegnek, ha az számára koherens, vagyis olyan értelmet (relatumspecifikus sensust) hoz létre benne, amely — idézem PETŐFI S. JÁNOST — „egy általa relatumként elfogadható tényállás-konfiguráció mentális képével összeegyeztethető”. Egy olyan vehiculum, amely a befogadó számára nem szól valamiről, az számára nem szöveg. Objektivitása nem társadalmi, hanem csak természeti objektivitás.

Mindez persze nem zárja ki, hogy formatiójából adódóan egy vehiculumnak lehet csupán konnexitása. Ennek hatását a befogadó érezheti dalnak, ráolvasásnak, varázsigének, nyelvi játéknak, halandzsának, de szövegnek természetesen nem, hiszen így nemcsak koherens, hanem még kohezív sem lehet; ehhez ugyanis nemcsak a dictum elemeinek sorrendezettsége kell, hanem a befogadóban megalkotott valóság elemeinek sorrendezettsége is.

A második kérdéshez — gondolatmenetével egyetértve — két megjegyzést fűzök.

(1) Hogy beszélhetünk-e a szövegről relatumspecifikus sensus nélkül, ez problémája a konkrét költészet teoretikusainak, akik azt vallják, hogy egy konkrét költészet körébe tartozó mű nem kíván szólni semmi nyelven kívül állóról. Egy konkrét költő csupán a nyelvvel kapcsolatos sensibilitást kívánja növelni (azaz új 'vehiculum-specifikus sensus'-okat kíván konstruálni — az én terminológiámmal élve). — Mi olvasók képtelenek vagyunk itt megállni, s a konkrét költő szándéka ellenére továbbmegyünk a relatumspecifikus sensus (valamint a Re) irányába. Egy *teoretikus* azonban meg kell tudjon állni a vehiculumspecifikus sensusnál, s vizsgálni kell tudnia annak 'architektúráját' is. Én a kohézió terminust alkalmazni kívánom ebben az esetben is (azaz a vehiculumspecifikus sensusra vonatkozólag is), vagyis számomra egy olyan verbális objektum is lehet kohezív, amit nem tartok szövegnek és/vagy nem tartok koherensnek.

(2) A 'valóság', valamint az 'elsődlegesség/másodlagosság' terminusokhoz a követezőket: a relatum számomra minden esetben egy szövegen (verbális objektumon) *kívüli* valami, több esetben azonban nem könnyű az Re és Re közötti különbséget látni. Egy fikcionális szövegben pl. egy fiktív világfragmentum jut kifejezésre. Számomra ez a fiktív világfragmentum az Re (egy olyan világfragmentum, ami bár 'realiter' nincs — legalábbis az én tudomásom szerint! —, de lehetne — ha nem követné is az általunk jelenleg ismert világ törvényeit). Kell-e/lehet-e ebben az esetben is beszélni Re-ről is? Szerintem kell is és lehet is. Azt most itt nem kívánom kifejteni, hogy miért.

BÉKÉSI IMRE

E kiegészítésekben is — miként PETŐFI S. JÁNOS jelértelmezésének egészében, de például DEME LÁSZLÓ nyelvfelfogásában is (vö. DEME LÁSZLÓ: *A beszéd és a nyelv*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 33—35) — örömmel látom az ontológiai nézőpont következetes érvényesülését. A nyelv- és jelelméleti kérdések filozófiai megközelítése ugyanis utoljára húsz-huszonöt évvel ezelőtt volt termékeny kérdéskör a magyar tudományos gondolkodásban. Az addig szinte egyeduralkodóan alkalmazott ismeretelméleti sémával szemben 1960-tól lépett fel, s terjedt el viharos gyorsasággal a lételmélet nézőpontja. A Magyar Filozófiai Szemlében izgalmas vita kezdődött s bontakozott ki az anyag—tudat viszonyának értelmezéséről. Tanulságos lenne ezt ma újraolvasni. (Vö. SIPOS JÁNOS: MFSz. 1960. 454; MÁRKUS GYÖRGY: MFSz. 1962. 919; VAJDA MIHÁLY: MFSz. 1967. 318 és mások írásai.)

A lételméleti érdeklődés a 60-as években nem elszigetelt magyar jelenség volt. Végigsöpört az egész régió, s tudományelméleti problematikán kívül politikai-gazdasági kérdések értelmezésében is megjelent. Hogy a politikai áthallás volt-e az oka, vagy pedig az, hogy e néhány év alatt megvalósította akkori lehetőségeit a lételméleti nézőpont, nem tudom megítélni, — az is lehet, hogy mindkét ok közrejátszott; az azonban tény, hogy az évtized végére a nyelv- és jelelméleti kérdések ontológiai értelmezése elhalkult. Nem egészen önmagától. A nyelv létezésének kérdéséhez is ismeretelméleti megközelítést ajánlott a hivatalos filozófia (vö. VAS IDA: MFSz. 1967. 1105), ennek ellenére a kérdéskör egy szakmai jellegű összegzése még megjelent (vö. BÉKÉSI IMRE: ÁNyT. VII. 1970. 57—75).

Személyes okból is fontosnak tartom tehát, hogy a jelkomplexus konstituenseit

PETŐFI S. JÁNOS lételméleti következetességgel dolgozta ki. Különösen imponáló, hogy a filozófia nem deduktív úton jelenik meg benne — mint például az idézett korszak szakmai írásaiban —, hanem a valóság, a kutatott műalkotások létezési módjának természetes tudomásulvételével.

PETŐFI S. JÁNOS

1. A következőkben néhány további megjegyzést kívánok fűzni az eddig elhangzottakhoz.

1.1. Az általam kidolgozott szisztémához (jelsémához), mely a szöveget jelkomplexusnak tekintti, s konstituenseit ennek jegyében értelmezi, BÉKÉSI IMRE egy rövid tudománytörténeti háttérrel/kerettel vázolt. Meg kell azonban mondanom, hogy e rendszer kialakítása/kifejlesztése közben erre a háttérre magam egyáltalán nem gondoltam. A rendszer kialakításában elsődleges érdeklődésem és matematikus előképzettségem játszotta a döntő szerepet.

Érdeklődésem kisgimnazista korom óta az irodalomra, azaz speciális szöveg-típushoz tartozó *szövegekre* irányult. (Hogy miért lettem először mégis matematikus, ezzel a kérdéssel itt nem kívánok behatóbban foglalkozni.)

Amikor az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején a NOAM CHOMSKY által kidolgozott generatív grammatika általánosan ismertté kezdett válni, matematikus előképzettségem, időközben megszerzett nyelvész képzettségem és elsődlegesen irodalmi érdeklődésem alapján arra gondoltam, hogy a CHOMSKY-féle, formállogikailag megalapozott elméletet megpróbálom kiterjeszteni (irodalmi) szövegekre. (Mint ismeretes, nem álltam akkor egyedül ezzel az elképzeléssel, valami hasonlót akart van DIJK és IHWE is.) Hamarosan rájöttem azonban arra, hogy még ha ez lehetséges lenne is, de ha csak ezt tenném, mondhatnék ugyan egyet s mást a szövegek verbális organizációjáról, ám a számomra legérdekesebb kérdésekről, köztük a szövegek jelentéséről ennek az elméletnek a keretében nemigen fogalmazhatnék meg releváns megállapításokat. Következésképpen fokozatosan átalakítottam eredeti elképzelésem: az elmélet létrehozása során a szabályalkotó matematizálás igényét egyre inkább háttérbe szorítottam, változatlanul érvényre kívántam juttatni azonban a matematikai gondolkodásmódot annak érdekében, hogy olyan explicit módon fejezzem ki magam, amilyenén egy-egy adott aspektusra vonatkozóan ez csak lehetséges. A BÉKÉSI IMRE által kommentált jelmodellhez így jutottam el, elsősorban azt tartva azonban szem előtt, ami valószínűleg szövegek alkotói és olvasói számára elsődlegesen fontos; azt tudniillik, hogy mily módon hoz létre és továbbít jelentést a szöveg. Nem akartam tehát a modelltől kizárni egyetlen tényezőt sem, amelyet a jelentés konstituálása/továbbítása szempontjából fontosnak tartottam. — Ha e modell történeti kialakulásának folyamata párhuzamokat mutat a tudomány történetében fellelhető más gondolkodásváltozással, annak ismerete természetesen számomra is érdekes és hasznos is lehet. (A BÉKÉSI IMRE által idézett egyik Illyés-szövegre utalva (lásd az 57. oldalon) meg szeretném azonban jegyezni, hogy mondanivalómat pusztai öreg juhászok számára is érthető módon eddig sajnos még nem sikerült megfogalmaznom, s nem tudom, hogy valaha is sikerülhet-e ez.)

1.2. CSÚRI KÁROLY elemzésével kapcsolatos észrevételeimet egy intertextualitásra vonatkozó megjegyzéssel/kérdéssel szeretném kezdeni.

Van-e Örkény *Itália* című egypercesének (lásd a 39. oldalon) intertextuális vonatkozása, s ha igen, ez hol helyezkedik el az intertextualitás tipológiájában?

Első megközelítésben és a legáltalánosabb értelemben én kétféle intertextualitást között látok célszerűnek különbséget tenni.

Az egyik típus olyan explicit módon fellelhető szövegekben manifesztálódik, amelyek között valamilyen — elsődlegesen significans- vagy significatumspecifikus — kapcsolat kimutatható. Az intertextualitásnak ezt a típusát legegyszerűbben szélső pólusai segítségével szemléltethetjük.

Őnök előtt van Vas Istvánnak négy költeménye: a *Párbeszéd két ismeretlen között*, valamint a *Második...*, a *Harmadik...* és a *Negyedik párbeszéd két ismeretlen között*. (E verseket lásd a 69—72 oldalakon.) Vas Istvánnak ezek a versei, amelyek között a legkülönbélebb jellegű intertextuális relációk mutathatók ki, azt az altípust képviselik, amelyben teljes szövegek állnak egymással intertextuális kapcsolatban, és ahol ez a kapcsolat explicit módon jelölve van (lásd többek között a versek címét). Ehhez a pólushoz képest ellentétes póluson helyezkednek el azok a szövegpárok, amelyeknek egyikében csak egy jelzésszerű (nem explicit) utalás található a másik szövegre. Erre az altípusra példa lehet Borgesnek az a magyar fordításban is megjelent novellája, amelynek címe (nem minden olvasó számára nyilvánvaló módon) Dante Poklára utal.

A másik intertextualitástípus olyan szövegekben manifesztálódik, amelyeknek bizonyos elemei egy kulturális rendszer elemeire utalnak anélkül, hogy e kulturális rendszer elemeivel kapcsolatban egyértelműen megjelölhetnénk egy őket tárgyaló szöveget mint az intertextuális kapcsolatot képező szövegpár másik alkotóelemét. Örökény *Itália* című egypercesét ebbe a típusba sorolnám. Értelemszerű ugyanis, hogy a novella 'trecento', 'quattrocento' stb. kifejezései kulturális, illetőleg művészeti korszakokat jelölnek, azokra vonatkoznak/utalnak, nem pedig egy velük foglalkozó, adott művészettörténeti/tudományos szövegre. Az ilyen típusú intertextualitás nyilvánvalóan más természetű, mint az előző.

Az intertextualitásnak azonban jelenleg még nincs általánosan elfogadott tipológiája. A téma kutatása fontos, és elsősorban nem egy tipológia létrehozása miatt, hanem azért, mert az itt is gyakran emlegetett modell- és szövegvilág-konstrukció során a világra vonatkozó ismereteink között az intertextuális ismeretek jelentős szerepet játszanak. Nem *tabula rasaként* kezdünk el szövegeket olvasni, hanem egy sereg más szöveg ismeretében, s szövegek között könnyen létesítünk asszociációs kapcsolatokat, függetlenül attól, hogy azok mennyire nyilvánvalóak (mennyire motiválhatók), mennyire nem.

1.3. A CSÚRI KÁROLY által alkalmazott Rubik-kocka analógiával kapcsolatos megjegyzéseimet egy kis kitérővel kezdem.

Az utóbbi időben egy egész jelzőcsalád jött létre az 'interpretáció' terminus metodológiai természetű pontosabb körülhatárolására. Ezek a jelzők azt kívánják kifejezésre juttatni, hogy nem abban áll az interpretáció, hogy egy szövegben megtaláljuk annak jelentését, mert a jelentés nincs benne a szövegben. Ezzel a szándékkal vezették be például az 'interaktív interpretáció' fogalmát, hangsúlyozni akarván, hogy az interpretáció a szöveg és olvasója (olvasói) interakciójának az eredménye. Azonban ez a fogalom/terminus se aratott osztatlan tetszést. Egyesek — nem minden alap nélkül — azért kritizálták, mert bizonyos rendszerelméletekben az interakció két, önmagában lezárt objektum interakcióját jelenti, s ez nem mondható el az interpretatív interakcióról. E kritikusok egy része a 'transzaktív interpretáció' terminus bevezetését javasolta. Ezzel a következőket akarják kifejezésre juttatni: amikor elkezdünk egy szöveget olvasni, annak első szegmentumához (ez lehet félmondatnyi, mondatnyi vagy akár több bekezdésnyi) a rendelkezésünkre álló tudásrendszer alapján hozzárendelünk egy jelentést. A hozzárendelés során azonban magából ebből a

szegmentumból is nyerünk olyan információkat, amelyek addig nem voltak részei tudásrendszerünknek. Az olvasást azután az így átalakult ismereteink birtokában folytatjuk, s ennek során ez a folyamat újra és újra megismétlődik. Ez azt jelenti — ahogy ezt az interpretáció egyes kutatói kifejezésre juttatták —, hogy „nem csak mi olvassuk a szöveget, a szöveg is olvas minket”. A ’transzaktív interpretáció’ terminus tehát azt fejezi ki, hogy az interpretáció során változunk mi is, változik a szöveg is, s e sorozatos, kölcsönös változás eredményeként jön létre bennünk az a valami, amit vagy el tudunk fogadni a szöveg jelentéseként, vagy nem.

És most a Rubik-kocka analógiához. — Az analógia egyfelől tetszik nekem, másfelől nem.

Tetszik, mert szemléletes: a Rubik-kocka egyik állapotában sem megszüntethetetlenül kaotikus, tudjuk, hogy el lehet rendezni. Nem tetszik, mert elrendezni egy bizonyos módon kell, s ez az analógia a szövegekkel kapcsolatban azt implikál(hat)ja, hogy keresnünk kell azt az egyetlen lehetséges világot, amit az adott szöveghez jelentésként hozzárendelhetünk.

Bizonyos vagyok abban, hogy CSÜRI KÁROLY a Rubik-kocka analógiával nem ezt az implikációt akarta elérni, minthogy szövegek interpretálásakor ő maga sem e szerint jár el.

Megmaradhatunk azonban a Rubik-kocka analógiánál, ha például a szokásostól eltérő módon a kockaoldaloknak nem színazonos, hanem valamiféle más elrendezetségét várjuk el (engedjük meg), ami esetleg oldalanként eltérő is lehet. Vagy egy lépéssel még tovább mehetünk: minden további nélkül megengedhetjük azt is, hogy mindegyik kockaoldalon egy-két mezőt figyelmen kívül hagyjunk az oldalak valamilyen szempontú elrendezése során. Ez különösen terjedelmesebb szövegek interpretálására vonatkozóan lehet használható analógia, mert e szövegek lehetséges világának konstruálása és/vagy rekonstruálása közben általában bizonyos szövegelemeket más szövegelemekhez viszonyítva jelentéktelennek (elhanyagolhatónak) minősítünk. A kognitív pszichológiai vizsgálatok és kinek-kinek a saját interpretációs gyakorlata egyértelműen bizonyítja ezt. Hogy szövegekhez különféle interpretációkat tudunk hozzárendelni, következésképpen nemcsak a tudásrendszereink eltéréseivel magyarázható, hanem a szelektív olvasási/interpretálási gyakorlattal is. (Különben is egy irodalmi mű nem titkosírás, amelyben kivétel nélkül minden elemnek megvan a maga funkciója, átkódolható jelentése.)

Itt persze egy másik szempont is felvetődik, az tudniillik, hogy milyen csatornán történő befogadás útján rendelünk interpretációt egy adott szöveghez: hallás vagy olvasás útján, egyszeri vagy többszöri hallás/olvasás útján stb. Minden esetben más lesz ugyanis az egyes elemek felismerhetőségének, emlékezetben való tárolhatóságának a módja és lehetősége.

Figyelembe kell vennünk továbbá a természetes körülmények között interpretáló átlagolvasó és a teoretikus interpretációs gyakorlata közötti különbséget is. Az átlagolvasóval szemben a teoretikus egyrészt optimális mennyiségű információt próbál kihozni a szövegből, másrészt interpretációfolyamatát egy teória vezérli. A teoretikus-sal kapcsolatban felvetődik (felvethető) az a kérdés is, hogy kinek az interpretációját kívánja modellálni. Bárkiét vagy voltaképpen senkiét, amennyiben azt próbálja csupán megmutatni, mi minden lehet indítéka annak, hogy egy adott szöveg olvasásakor az egyik interpretátor így, a másik úgy próbálja meg rekonstruálni annak lehetséges világát.

A közismert elemzések egyike-másika, például a jakobsoni szonettinterpretációk, elemek garmadának olyan leltárát nyújtják, amelynek felismerését/létrehozását egy átlagolvasótól aligha lehet elvárni — minthogy e leltárok konstruálását nemritkán

teoretikusan sem könnyű követni. Nem valószínű tehát, hogy egy átlagolvasó 'észreveszi' a JAKOBSON által számba vett elemek mindegyikét, és ennek alapján dönt, mondjuk, *A macskák* című Baudelaire-szonett 'irodalmiságának' kérdésében. Nem beszélve arról, hogy több kutató egyértelműen értéktelennek minősíthető szövegekben is kimutatta azokat a struktúrákat/parallelizmusokat, amelyeket JAKOBSON *A macskák*-ban és a többi szonettben talált. (Lásd például: WERTH, P.: 1976. Roman Jakobson's Verbal Analysis of Poetry. *Journal of Linguistics* 12.) S ha ugyanazokat a struktúrákat más (értéktelen) szövegekben is fellelhetjük, magától értetődően merül fel az a kérdés is, hogy miben rejlik *A macskák* című szonett szépsége, poeticitása. Ez a kérdés azonban igen messze vezet!

1.4. A következőkben azt a BÉKÉSI IMRE által idézett Illyés-szövegrészletet, hogy az ember „belelát rendet a világba” (lásd az 57. oldalon), és egyben a 'struktúra' terminus használatát szeretném kommentálni.

Amikor a strukturalisták felteszik a kérdést, hogy mi egy szöveg struktúrája, kifejezőmódjuk sokakban azt az érzést kelt(het)i, hogy a szövegeknek tényleg megvan *a* struktúrája, s nekünk azt csupán meg kell keresnünk. Mármost a „belelát rendet a világba” tulajdonképpen azt jelenti, hogy mi belelátunk rendet a szövegekbe is, amelyeket interpretálunk, belelátunk rendet azokba a lehetséges világokba is, amelyeket konstruálunk és/vagy rekonstruálunk, nem csak a való világnak tartott világba, amellyel de facto konfrontálva vagyunk. A 'belelátás' alapját az az elrendeltségre vonatkozó felfogásunk képezi, amelynek alapján nehezen tudjuk elfogadni, hogy valaminek ne legyen valamilyen belső szerkezete. Mindez talán ott kezdődik, amikor a gyerek szétszedi a babát, mert látni szeretné, hogy mi van benne. De ez vezérli a tudományos kutatást is: keressük azt a belső rendet, amit a vizsgált valamilyen feltételezünk. Ám ez a belső rend nem egy önmagát minden elméleti kerettől, minden kutatási eszköztől függetlenül megmutatni képes rend. Vagyis, metaforikusan szólva, a szövegek (is) olyan válaszokat adnak, amilyen kérdéseket felteszünk nekik. Ha engem például *A macskák* című szonettel kapcsolatban magánhangzóinak és mássalhangzóinak száma érdekel, akkor e szonett struktúrája számomra az lesz, hogy *x* magánhangzóból és *z* mássalhangzóból áll. (Nem akarom persze azt állítani, hogy ez a kérdésfeltevés érdektelen. Adott esetben fontos lehet ez is!)

Az, amit mi struktúrájának nevezünk — ha élni akarunk ezzel a terminussal —, nem más, mint egy teoretikus konstruktum, amellyel megpróbáljuk megközelíteni azt a belső organizáltságot, amit feltételezünk. Egy szövegnek a kutató érdeklődésétől, az általa használt teóriától, felkészültségétől stb. függően lesz ez vagy az a struktúrája, azaz *a* struktúra mint olyan nem inherens tulajdonsága a szövegnek.

Nyilvánvaló, hogy ugyanígy járunk el magával a világgal is. A kutatók zöme ma már egyetért azzal az itt is többször elhangzott kijelentéssel, hogy egy szöveget akkor tartunk koherensnek, ha az interpretálása során konstruált szövegvilágot el tudjuk fogadni összefüggőnek. A koherencia tehát nem kizárólag a szöveg és nem kizárólag a világ tulajdonsága, hanem a kettő relációjáé. Ha egy szöveg egy bizonyos világfragmentumra vonatkozóan lehetőséget ad számomra, hogy hozzá egy összefüggő szövegvilágot konstruáljak, e szöveg számomra koherensnek fog minősülni. Mások, esetleg más világfragmentumra vonatkozóan, más összefüggő szövegvilágot konstruálnak, és annak alapján fogják a szöveget koherensnek tartani. Annak világossá tételéhez azonban, hogy bizonyos eseménysort vagy objektumelrendezést miért tartunk összefüggőnek (és teljesnek), még nincs biztos fogódzónk. Hogy ki, mikor, miért tart vagy nem tart egy világfragmentumot/szövegvilágot összefüggőnek, erre vonatkozóan még nem jöttek létre meggyőző elméletek. Nyilván az összefüggőségre vonatkozó felfogásban megmutatkozó különbségek is okai lehetnek az interpretációk

sokféleségének. Ki-ki másképp lát (láthat) bele rendet a világba, egy-egy szöveg funkciója, jelentése különböző személyek számára különböző lehet.

S most egy gondolat erejéig visszatérek Örkény *Itália* című egyperceséhez.

UMBERTO ECO egyik könyvében az úgynevezett nyitott és az úgynevezett zárt mű kérdéseit tárgyalja. (Lásd: U. ECO: 1966. *Opera aperta — Forma e indeterminazione nelle nelle poetiche contemporanea*. Milano, Bompiani.) A kérdést kicsit leegyszerűsítve, e két típussal kapcsolatban arról van szó, hogy vannak olyan szövegek, amelyek csaknem teljesen meghatározzák, és vannak olyanok, amelyek csaknem teljesen szabadon hagyják annak lehetőségét, hogy milyen szövegvilágot rendelünk hozzájuk. Az előbbiek a zárt művek, az utóbbiak a nyitottak.

Ilyen megközelítésben el tudom fogadni, hogy az *Itália* című szöveg interpretálása egy — a játék eredeti szabályainak eleget tevő — Rubik-kocka analógiát mutat, mert ennek az egypercesnek a jelentéskonstitutív elemeit talán nem is lehetne másképpen elrendezni, mint ahogy azt CSÜRI KÁROLY tette. Más szóval: az *Itáliát* zárt műnek tudom tartani, mert ez a szöveg, ha nem is mindenki számára kötelező érvénnyel, de előírja, mit csinálhatunk vele ahhoz, hogy meggyőző interpretációját adhassuk. Könnyen találhatunk azonban olyan — nyitott vagy nyitottabb — szövegeket is, amelyek inkább az általam átértelmezett Rubik-kocka analógiára interpretálhatók.

1.5. Érdekes az a BÉKÉSI IMRE által felvetett kérdés is, hogy szól-e a szöveg (szól-e *minden* szöveg) valamiről. Az erre a kérdésre adható válaszok valószínűleg ismét agyberendezésünk konzervativizmusából vezethetők le, azzal vannak összefüggésben.

Mint már utaltam rá, az elmúlt években az úgynevezett 'konkrét költészet' teoretikusai elméleti cikkek tömegét írták, amelyekben hangsúlyozták, hogy a konkrét költők nem kívánnak 'valamiről' beszélni, hanem *csupán* a nyelvvel kapcsolatos érzékenységet akarják növelni. Elismerve e célkitűzés szükséges és legitim voltát, látnunk kell azonban a tipikus 'olvasói' reakciót is ezekre a művekre.

Vegyük például Gomringer egyik művét magyar fordításban (ebben az esetben a fordítás egyenértékűnek tekinthető az eredetivel):

csend csend csend
csend csend csend
csend csend csend
csend csend csend
csend csend csend

(Eugen Gomringer)

Gomringer is konkrét költő, ő is *csupán* érzékennyé akarta tenni az olvasókat a nyelv iránt. Nem lehet azonban nem interpretálni ezt a „csend” szó tizennégyszeri felhasználásával létrehozott szöveget: a „csend” szó ismételt alkalmazásával körülzárt üres hely a csend ikonikus szimbólumává lett, s ezáltal e szöveg létrehozott egy olyan új komplex jelet, amely a legkülönfélébb (szimbolikus) interpretációk megalkotását teszi lehetővé.

Vagy nézzük Carrega munkáját (mellőzve annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy ez a mű szövegnek tekinthető-e, vagy sem).

E 'mű'-re — különösen bizonyos fizikai távolságból nézve — különféle dolgokat szoktak mondani a megkérdezettek, többek között azt, hogy egy zsákhöz, emberhez, könyvoldalhoz stb. hasonlít. De miből is áll voltaképpen ez a mű? Egyetlen olasz

(Ugo Carrega)

mondat ismétléséből, ami alulról felfelé haladva a végén egyre jobban 'eltorzul'. És mi ez az olasz mondat? — „Ha megváltoztatom a jelöltöt, megváltozik a jelölt is”. Nyilvánvaló, hogy ez a mű is interpretálható, éspedig egy szemiotikai szempontból igen érdekes kompozícióként. (E két, itt tárgyalt szöveghez lásd PETŐFI S. JÁNOSnak e könyv első, Tanulmányok részében közölt tanulmányát is a 14—15. oldalakon.)

Azaz mi olyan szövegekbe/művekbe is belelátunk rendet és/vagy rendelünk hozzájuk jelentést, amelyeket szerzőjük azzal a szándékkal hozott létre, hogy ne szóljanak semmiről. Egyszerűen nem tudjuk elfogadni, hogy egy szöveg nem szól semmiről, mert így vagyunk kondicionálva. S nem fogadjuk el egykönnyen azt sem, hogy a szerző bolondot akart belőlünk csinálni. Más szóval: egy szöveg adott esetben csak azért szól valamiről, mert akarjuk, hogy szóljon valamiről. (Más elbírálás alá esnek természetesen a nyelvi elemekből — és/vagy azok töredékeiből — előállított grafikák, illetőleg azok a művek, amelyeket mi interpretátori tevékenységünk során grafikának tekintünk.)

Meg kívánom jegyezni azonban a következőket is: egyes olvasók számára az a jelentés elfogadható, amelynek létrehozásához nem kell túlságosan nagy interpretációs akrobatika, mások viszont azt szeretik, ha interpretáló 'művészetük' intenzíven igénybe van véve. Ez utóbbiak az olyan szövegeket szeretik, amelyeket úgy kell olvasni, ahogy egy sakkpartit játszanak a sakkozók. Egy adott szociokulturális kontextusban általában világossá tehetők azok a konvenciók, amelyek alapján az átlagolvasók számára a még elfogadható módon és a már nem elfogadható módon

való interpretálhatóság közötti határ(terület) meghatározható. Ezek a konvenciók azonban változnak, s ami ma el nem fogadhatónak minősül, elfogadhatóvá válhat holnap. Ítéleteink megfogalmazásakor ezért óvatosnak kell lennünk.

1.6. NAGY L. JÁNOS előadásában egy igen érdekes példát vizsgált, meggyőzően szemléltetve az inferenciák szükségességét. Nyilvánvaló, hogy több nyelvész nem tekinti a nyelvészet feladatának az ilyen elemzéseket. Én sem akarom állítani, hogy ez a nyelvészet/nyelvészek feladata kell legyen, azt azonban nyilvánvalónak tartom, hogy valakinek el kell végezni ezeket az elemzéseket is!

Ha nem kizárólag nyelvészként akarunk közelíteni a szövegekhez, hanem a maguk teljességében akarjuk interpretálni őket, akkor a nyelvre és a nyelven kívüli valóságra vonatkozó ismereteket valahogyan, valahol egymással kapcsolatba kell hoznunk. A 'valahogyan' az interdiszciplináris kutatásnak eddig kielégítően meg nem oldott problémája. Ami a 'valahol'-t illeti, az egyetemeknek/főiskoláknak nevezett intézmények mai rendszerében egy sereg dolognak nincs címkéje, nincs intézményes helye. Ennek következtében egy nyelvész nem tudja azt mondani, hogy ezt meg ezt csinálom én, erre meg erre vonatkozóan pedig x és y a kompetens. Ezek ismét messze vezető kérdések, a szövegkutatás szempontjából azonban egzisztenciálisak.

Visszatérve NAGY L. JÁNOS előadásának témájához: egy-két fogalmat én talán nem úgy használnék, ahogy ő, de ez nem lényeges. Lényeges e témának egy másik vetülete, éspedig a következő. Már az egy nyelv kontextusán belül végrehajtott értelmező interpretáció során is fontos szerepet játszik az a kérdés, hogy mikor és miért nem használ egy szerző az általa létrehozott szövegben bizonyos kötőszavakat, és milyen kötőszavakat interpretál bele ebbe a szövegbe az interpretátor utólag. A kötőszavak — mint tudjuk — furcsa módon működnek. Explicit használatuk révén belénk rögződnek az általuk összekapcsolt megnyilatkozásokban kifejezésre jutó események közötti relációk, s kialakul bennünk e relációk tipológiája is. (Jó példa erre a BÉKÉSI IMRE által folytatott kutatás eredményeinek jó része.) Ha viszont ez a tipológia valahogyan (a kötőszavak használata révén vagy empirikusan) már belénk rögződött, nem okvetlenül szükséges használnunk a kötőszavakat, mert a megnyilatkozások által megnevezett események között ezek nélkül is feltételezzük a relációk valamelyikét. Olyannyira így van ez, hogy ha egy bizonyos eseménypárra vonatkozóan nem rendelkezünk egy ismert relációval, a kötőszavas megnyilatkozás-párokra és/vagy relációkra vonatkozó tipológiai ismereteink alapján ehhez a megnyilatkozáspárhoz is hozzá tudunk rendelni egyet. Ezt az esetet szemléltetheti, mondjuk, egy olyan példa, mint a következő:

A nagybátyám nem lottózott ezen a héten, mert tegnap szürke bikával álmodott.

Vagy vegyük e példát a „mert” kötőszó alkalmazása nélkül:

A nagybátyám nem lottózott ezen a héten. Tegnap szürke bikával álmodott.

E két esemény között nem áll fenn ismert ok és okozati összefüggés; az első esetben kauzális összefüggést implikál azonban az explicit módon jelenlevő „mert” kötőszó, a második esetben pedig mi tételezünk fel kauzális összefüggést, ha e szöveget koherensnek gondoljuk. Az alap mindkét esetben az, hogy egyrészt ismerjük az ehhez hasonló megnyilatkozáspárok funkcionálásának módját, másrészt tudjuk,

hogyan vannak hiedelmek/babonák (idioszinkretikusak is!), és ez elegendő egy explicit interpretáció megalkotásához és/vagy egy kauzális reláció feltételezéséhez. Ez így rendben is van. Az interpretatív 'kiegészítés' problematikus lehet azonban szövegfordítás esetén. Problematikus lehet, ha a fordító — akár csak a célnyelvi olvasó munkájának jóhiszemű megkönnyítése érdekében is — a fordított szövegbe beépít az eredetiben meg nem levő kötőszavakat. Tudomásom szerint készülöben van egy terjedelmes 'kötőszócentrikus' munka Marx *Tőkéjének* fordításairól. E munka célja annak vizsgálata, hogy hol és milyen kötőszavak fordulnak elő az eredeti Marx-műben, és hogy a fordításokba hová, milyen kötőszavakat 'tettek bele' a fordítók, aminek következtében a fordítás esetleg olyan jelentést implikál, amelyet ha az eredeti szöveg lehetővé tesz is, nem tekinthetünk az egyetlen lehetséges interpretációnak.

2. Kommentárjaim után Vas Istvánnak, az előzők során már említett, egy ciklusba foglalható négy versével kapcsolatban kívánok egy-két szemiotikai textológiai megjegyzést tenni. (Ezeket a költeményeket lásd például Vas István: *Mégis* (Válogatott versek), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 272—273, 319, 332, 400.)

2.1. Kezdem az inferenciákkal. Amint ezen a konferencián is láttuk, explicit vagy implicit módon minden előadás érintette az inferenciák szükségességének tényét, mert inferenciák alkalmazása nélkül nem tudunk szövegeket interpretálni. Az inferenciák azonban nem mindenkor tartalmi jellegűek. Adott esetben még a szöveg jelölőjének organizációját sem értjük meg inferenciák nélkül. Vannak kutatók (pl. a belga ROGER VAN DE VELDE), akik elsődlegesen az inferenciák elemzésével foglalkoznak. (Lásd például van de VELDE tanulmányát, in: 1989. HEYDRICH, W.—F. NEUBAUER—J. S. PETŐFI—E. SÖZER (eds.): *Connexity and Coherence. Analysis of Text and Discourse*, Berlin—New York, W. de Gruyter.) Munkáik azt bizonyítják, hogy az inferenciák rendszere jóval komplexebb, alkalmazásuk módja jóval differenciáltabb, mint azt első megközelítésben gondoljuk.

Lássunk itt egy példát az inferenciák egy speciális alkalmazására. Vas István négy párbeszéde (lásd ezeket a 69—72. oldalakon) közül az első Majakovszkij-stílusú, lépcsős szerkezetű versszakokkal kezdődik. Csak a harmadik versszaknál válik először explicit módon világossá, hogy milyen e vers dialógusszerkezete, hogy a lépcsők voltaképpen a dialóguspartnerek váltakozását jelölik. (A dialógusszerkezetet itt a „kifogy” ige két alakja — a megfelelő szuffixumokkal —, valamint a „No és mi lesz?” megnyilatkozás egyértelműsíti.) A vers kezdetén a dialógusszerkezet még nem világos, nem ismerhető fel azonnal a lépcsős szerkezet alkalmazásának oka, hiszen az első két versszakban két-három lépcsőt is 'mondhatna' ugyanaz a személy: első látásra könnyen tűnhet például úgy, hogy az első versszak első két lépcsőjét egy *A* személy mondja, s a harmadikat egy *B*, de akár mindhárom is mondhatná *A*. Az adekvát tagolást a harmadik versszak tagolási elvének inferenciális alkalmazásával hajthatjuk végre.

A harmadik versszak után a kommunikatív organizáció vizuálisan nem ilyen szembetűnő tagolású ugyan, de a lépcsők, versszakközök és a grammatikai szerkezet (valamint az azokból levezetett inferenciák) alapján ott is egyértelműen megállapítható.

Szemantikai szempontból érdemes különös figyelmet szentelni az első versszak és a vers utolsó sora dialógikus relációjának, de ennek elemzésével itt nem akarok foglalkozni.

Vas István:

Párbeszéd két ismeretlen között

És megint a rózsák.

És megint a nyár.

Még észreveszed?

Egyre sűrűbben.

Fut az év.

És egyre rövidebb.

Lassan kifogysz az időből.

Kifogyok.

No és mi lesz?

Mi lenne? Az, amire azt mondják, természetes.

Szóval, eltűröd?

Nem. Csak kibírom azt, ami tűrhetetlen.

És mivel készülsz rá?

Semmivel.

Most is mi van a kezében?

Hát az, ami szokott. A cigaretta, a pohár, a toll.

Persze, a szájalmas kacat, amihez ragaszkodol,
A személyes holmi, az emlék, az arcok, a tulajdonod.
Meddig akarod tartani? Jobb lesz, ha eldobod,
És üres kézzel elindulsz és elmégy az utakon túlra,
A domb tetejére.

Minek?

Addigra ősz lesz újra,

S a domb tetején, ahol egy fa, egy bokor sem akad,

Hideg eső veri az árvalányhajat,

És a csupasz domb tetején az eső téged is csupaszra ver,

És kimossa belőled azt, amit ma fontosnak hiszel,

És kihullanak belőled az arcok és adatok,

És a lényegig csupaszon átléphetesz, tudod, hová.

Nem akarok

Átlépni sehová, ha nem úgy, aki vagyok.

És nem megyek föl a csupasz dombra.

Ne légy konok.

De konok vagyok és még mindig gyűjtöm azt, ami megtelít,

És konokul nem akarok lecsupaszodni a lényegig.

Tudom, kifogyok az időből. De nem akarok kifogni

Abból, ami a hideg esőben is tán fel tud majd lobogni.

És mit gondolsz? Azzal a lobogással megnyered
Azt, ami vár? Vagy annak is tán feltételeket
Szabnál?

Nem. Csak a feltételeit nem fogadhatom el,
És aminek nem én kellek, az énnekem se kell.
Mert lettem, ami lettem, és magamat meg nem adom.

Elveszi úgyis.

Vegye el, ha van ilyen hatalom.

Kifogysz az időből. Készülj, mert készül rád az, ami vár.
És mi lesz addig?

Megint a rózsák és megint a nyár.

1963

Második párbeszéd két ismeretlen között

Hogy állsz? — Készen vagyok.

— Ebben a nyári alkonyatban?

— Épp most. — Remontálnak a rózsák.

— Nem utólszor ezen a nyáron.

— A szerelem? — Az is remontál.

— És koponyádban a ragadozó?

— Legszívesebben abbahagná.

Lomhán figyel, de készülődik

Szemében az új tigrisugrás.

— És mégis? — Akkor kell búcsúzni,

Amikor legjobban szerejük,

Amitől búcsúzni kell.

— Még győzöd. — Győzve abbahagyni.

— Sok csatát kell még nyerned ahhoz,

Hogy elveszítsd a háborút.

— Háborúimat elveszítve

Nyerhetem csak meg a békét.

— Kettőnkön áll a vásár.

— Ha majd kettőnkön a sor.

— Találkozunk. — Találkozunk.

— Ha majd mi ketten nem leszünk.

— Ha majd mi ketten egy leszünk.

1969

Harmadik párbeszéd két ismeretlen között

— Vigyázz, megcsúszol. — Az bizony meglehet.

Pláne, ha te még nekem jössz a ködben.

— Miért nem fogódzol meg? — Ugyan mibe?

Ezen az alattomos talajon

Cserje, bokor, egy kókadt napraforgó

Sem élne meg, de még az árvalányhaj

Sem tenyészik, s ha mégis, meg se látnám

A mesterséges ködben. — És miért nem
 Jársz bottal? — Mert nem kedveli fogását
 A kezem. — Pedig elférne a kezében:
 Úgy látom, nincs benne pohár, se toll,
 Se cigaretta. — Nem, nincs benne más,
 Csak a *nélkül*, a nélkül, a nélkül, a nélkül.
 Ezért nem fér el benne bot. — Hát dobd el azt is.
 Kacatnak a hiánya is kacat.
 — Nem, önként semmit, csak ha elveszik.
 És ha nem hagynak meg semmit, csak a nélkül-t,
 Én ahhoz is ragaszkodom. — Na, tessék:
 Megint hetvenkedel. Pedig még van szemed.
 De ha azt is elveszik, és vakon imbolyogsz,
 Kezedből a nélkül-t is kiverik.
 És nélkül nélkül mit tudsz mondani?
 — Hogy idáig hát eljutottunk. — Mire tudsz
 Várni, ott a határon? — Hogy majd egyszer megtudom,
 Ez is mire való volt. — Orrod attól
 Fokhagymás. — Látod! Hiszen orrom is
 Lesz még eszerint és fokhagyma rajta.
 Ergó fokhagymát lesz mivel szagolnom.
 — Felülről vagy alulról? — Egykútya.
 Nem számít, csak a -val, -vel vagy a nélkül.

1972

Negyedik párbeszéd két ismeretlen között

— Egy varjú ül a téli ágon.
 Egy vastag ágon. Higgyem-e,
 Hogy baljóslatnak van helye
 E mindenén túli határon?

— Várj csak, számár. Megint milyen nagy
 Szavak a *minden* és a *túl*.
 Itt inkább türelmet tanulj.
 Mit tudhatod, hol vagy, hol nem vagy?

— Hol is volnék? Hogy is ne tudjam?
 Másutt nem is lehetek én:
 A Semmi fagyos fövényén
 A kínhalálból kidobottan.

— Hajaj! Tudnád, még hol és hol nem
 Leszel te majd! — Hát megy tovább?
 — Megy? Mégy! Ne játszd az ostobát!
 S ne is kívánd, hogy megnevezzem,

Hová kerülsz. — Ilyen esetben?
 — Majd még fölegyenesedel.
 Aztán megint csak elesel.
 — És azzal vége lesz? — Korántsem.

— De miből, merre, hol? — Akárhol.
— Akárhol elkárhozhatom?
— Szamár. Nézz ki az ablakon.
Varjú fölszáll a téli ágról.

1983

Ami a kommunikatív organizációt illeti, a *Második párbeszéd két ismeretlen között* című versben Vas István másként jár el. A dialogikus tagolás funkcióját részben szuffixumok, részben (következtesen alkalmazott) gondolatjelek töltik be. A *Harmadik párbeszéd két ismeretlen között* című vers tagolása hasonló a másodikéhoz, a *Negyedik párbeszéd...* -et a dialogikus tagoláson kívül (pontosabban azzal együtt) reguláris strófaszervezet is tagolja.

2.2. E négy vers jó lehetőséget nyújt a cikluson belüli intertextuális relációk vizsgálatára is.

Legegyszerűbb az olyan, könnyen szembetűnő intertextuális relációk vizsgálata, mint például a következő:

Most is mi van a *kezedben*?
Hát az, ami szokott. A *cigaretta*, a *pohár*, a *toll*.

(Párbeszéd két ismeretlen között)

— Pedig elférne a *kezedben*:
Úgy látom, nincs benne *pohár*, se *toll*
se *cigaretta*. — (...)

(Harmadik párbeszéd két ismeretlen között)

Bonyolultabb azoké, amelyek mélyebbre ható szemantikai interpretációt kívánnak meg. Például annak vizsgálata, hogy mi az összefüggés az egyes versek *A*-hoz, illetőleg *B*-hez rendelhető dialógusrészei között (az „A” és „B” szimbólumok itt a dialogizáló partnereket jelölik), hogy konvergál-e vagy milyen irányban tart a versek egymásutánjában a dialógus, hogy mi a reláció az egyes versek 'lehetséges világ'-szerkezete között stb.

2.3. Az intertextuális relációkat vizsgálhatjuk természetesen tágabb összefüggésben is. Vas István e ciklusát például egy olasz kollégánóvel Umberto Saba olasz költő *Prelúdium és fűgák* című ciklusával együtt vizsgáljuk. E ciklusban Saba a Vas István párbeszédeihez hasonló tartalmi szerkezetű 'fűgáit' gyűjtötte össze, összesen tizenkettőt.

Nagyon tanulságos elemezni, hogy milyen eszközökkel valósítja meg Saba fűgáinak tagolását (lásd ehhez: 1987. PETŐFI, J. S.—T. OLIVI: Lexical semantics and text connectedness, in: *Aspects of Language. Studies in Honour of Mario Alinei*, Volume II. Amsterdam, Rodopi), hogy e fűgákkal kapcsolatban milyen válaszok adhatók azokra a kérdésekre, amelyeket az előbb Vas István ciklusával kapcsolatban feltettem, s végül, hogy milyen jellegű intertextuális relációk találhatóak e két ciklus között.

2.4. E ciklusok elemzése, amelyeknek darabjai a lírai énből 'önkettéosztással', 'önharmadolással' (lásd Saba hatodik és tizenkettedik fűgáját) létrejött 'partnerek' dialógusait tartalmazzák, pszichológiai szempontból is érdekes lehet.

Köztudott például, hogy amikor Saba a fűgáit írta, súlyos pszichológiai zavarokkal küzdött, e fűgák ciklusának szerkezete ennek ellenére (vagy talán éppen ezért!?) matematikai precizitású.

3. Befejezésül — és egyben összefoglalásul is — egy mind a kommunikáció, mind a kommunikációelméleti és szemiotikai textológiai kutatás szempontjából alapvető tényt szeretnék újra hangsúlyozni. Egy kutató kb. 300 olyan angol nyelvű kifejezést gyűjtött össze, és elemzett (lásd ehhez: 1979. A. ORTONI (ed.): *Metaphor and Thought*, Cambridge, University Press), amelyek azt mutatják, hogy ezek a kommunikációval kapcsolatban használt, többnyire metaforikus kifejezések a 'szállítás' szektorából származnak. A háttérükül szolgáló alapképlet az, hogy „egy feladó becsomagol egy jelentést — azt elküldi — a vevő (az érkezősi oldalon) kicsomagolja azt”. Könnyű megmutatni, hogy más nyelvek is élnek ilyen kifejezésekkel. (Lásd pl.: „nem tudja szavakba foglalni, amit mondani akar”, „hiába beszélek, amit mondok, nem ér el hozzá” stb.)

Ezek azonban félrevezető metaforák — hasonlóan az információelméletből a nyelvészetbe átvett 'kódolás', 'dekódolás' terminusokhoz. Mert meglehet ugyan, hogy az adó egy számára világosan meghatározott jelentést csomagol verbális matériába, a vevő azonban — akár az adóval egyező helyen és időben, akár attól eltérően — általában nem ugyanazt a jelentést fogja kicsomagolni. Az üzenet egy olyan csomag, aminek tartalma a kicsomagolás mikéntjétől (is) függ.

A jelentésnek ez a természete az, amely megkívánja, hogy nagyobb figyelemmel folytassuk a szövegek jelentéscentrikus interpretálását, és nagyobb türelemmel folytassunk mindenfajta kommunikációt! Ha lehet, ne csattanjunk fel mindjárt, mondván: „Miért mondd ezt?”, „Miért bántasz?”, „Miért sértegetsz?” stb., mert hátha nem ezt a csomagot akarta a feladó hozzánk eljuttatni.

Mondanivalómat ezzel egyelőre be is fejezem. Amennyiben kérdéseik vannak, s azokat elküldik hozzám, bízva körültekintő „be- és kicsomagolási művészetünkben”, megpróbálok azokra válaszokat elküldeni.

BÉKÉSI IMRE

A jelenlevők többnyire nyelvészek, akik a nyelv különböző szintű, kisebb vagy nagyobb egységeit kutatják, s a strukturalizmusból egy kicsit beléjük ivódott, hogy ezen egységek vizsgálata nem feltétlenül igényli az interpretátor közreműködését. Mert ha például a vizsgálat tárgya valamilyen szintagma, s a nyelvész megadja ennek a szerkezetét, mondhatni, feladatának eleget is tett. A kérdés az, hol álljanak meg a nyelvészek, hogy illetékességi körüket ne lépják át.

PETŐFI S. JÁNOS

Saját magam számára a válaszom erre a kérdésre az, hogy annak érdekében, hogy ne lépjem át az illetékességi köröm határait, kitolom ezt a határt olyan messzire, amilyenre csak lehet. Tudom azonban, hogy ez az út nem mindenki számára és/vagy nem minden kontextusban járható.

Szeretném egy-két példával szemléltetni, hogy a határokat át nem lépni majdnem lehetetlen.

Leginkább belül maradhat a határon az, aki csak fonológiával foglalkozik, ám az is csak bizonyos értelemben. Határon belül maradva, nem fog tudni válaszolni

ugyanis az egyes fonológiai struktúrák különféle kommunikatív funkcióira vonatkozóan feltett kérdésekre. (Sőt az is előfordulhat, hogy a feltett kérdés más felépítésű fonológiát kíván meg, mint az, amit ő képvisel!) A határátlépés szükségessége tehát már a fonológia és fonetika/prozódia viszonyában is fennáll.

Lehetséges persze azt mondani, ahogyan ezt sokan tették és teszik, hogy „én ’szisztémanyelvtanész’ vagyok, s mint ilyen a kommunikációról még olyan jelleggel sem beszélek, hogy azt vizsgáljam, hogy egy-egy nyelvi egység milyen elképzelt kontextusban milyen kommunikatív funkciót tölthet be”. Ezt meg lehet tenni. Így meg lehet vonni a határokat. De ha kikapcsolunk csaknem minden lényeges kérdést, ami a kommunikációra vonatkozik, akkor — CHOMSKY terminológiáját alkalmazva — kizárólag csak a ’grammatikai helyesség’ kategóriájával operálhatunk. Világosan kell látnunk, hogy ebben az esetben nem tehetünk fel még olyan kérdést sem, mint például az, hogy egy egyszerű mondatban hány bővítményt vagy egy összetett mondatban hány vonatkozó mellékmondatot engedhetünk meg, mert ez CHOMSKY értelmében — jogosan! — nem a grammatikai helyesség kérdése.

Vagy vegyünk bonyolultabb példát, Weöres következő egysoros versének (lásd például: Weöres Sándor: Egybegyűjtött írások (harmadik, bővített kiadás) 1—3. Magvető Kiadó, Budapest, 1975. 2. kötet. Egysoros versek XVI. 17) szemantikai elemzését:

Vajúdik a sírásó felesége

(Weöres Sándor: Egysoros versek XVI.)

Mit lehet csinálni ezzel a Weöres-egysorossal például CHOMSKY teóriáját alkalmazva? E teória alkalmazásával leírhatjuk a szintaktikai szerkezetét, és egy értelmező szótár felhasználásával megadhatjuk szavainak jelentését, valamint e szójelentések lehetséges kombinációit/amalgamációit. Ez idáig rendben van. Valami azonban nincs rendben, valami hiány visszamarad, s ennek betöltésére/megszüntetésére sajnos jelenleg nem létezik egy intézményesített etikettellátott szakember, legalábbis olyan jelleggel nem létezik, ahogyan a szigorú értelemben vett nyelvészeti kérdések megválaszolására ott van a nyelvész. Ha ugyanis vizsgálni akarjuk ennek az egysorosnak a ’lehetséges’ jelentéseit, elemeznünk kell legalább a következő négy kontextusban, s ez — ahogy látni fogjuk — nem tekinthető a nyelvész feladatának.

Mint nyelvész, használhatom ezt az egysorosot példamondatként. Ez azt jelenti, hogy az égvilágon semmit nem akarok mondani/közölni/elérni vele, hanem csak bemutatni az összetevői között fennálló (szintaktikai-szemantikai) relációkat. (Lásd a fenti CHOMSKY-típusú elemzésvázlatot.) — Látnunk kell, hogy itt egyetlen egyszerű mondattal van dolgunk, és nem olyan ’bonyolult’, két mondatból álló szöveggel, mint amilyenek NAGY L. JÁNOS vizsgálta a jelentését. NAGY L. JÁNOS példaszövegével kapcsolatban azt kell mondanunk, hogy a nyelvész illetékességének körébe — ha azt szigorú értelemben vesszük — elsődlegesen a kötőszók szintaktikai funkciójának elemzése tartozik. A szemantikai funkcióé már csak részben, ha pedig töröljük a kötőszavakat, és interpretatív úton próbálunk jelentést rendelni a kötőszó nélkül maradt mondatpár tagmondatai között fennálló relációhoz, ez már egyáltalán nem tekinthető a nyelvész feladatának. A szemantikai kérdések vizsgálata ugyanis részben vagy teljes egészében feltételezi annak a tényállásnak az ismeretét, amelyről a vizsgált nyelvi kifejezésben véleményünk szerint szó van és/vagy annak a kontextusnak az ismeretét, amelyben a vizsgált kifejezés mint megnyilatkozás elhangzik.

Visszatérve a Weöres-egysoroshoz, az első kontextus tehát az, amelyben ezt az

egysorosost egy nyelvész példamondatként (más szóval: rendszer- és nem szövegmondatként) elemzi.

Egy kommunikációval/kommunikációelmélettel is foglalkozó interpretátor azonban a lehetséges kontextusok konstruálásának igényével teszi vizsgálat tárgyává ezt az egysorosost mint megnyilatkozást.

Az első ilyen kontextus például az lehet, amelyben valaki lihegve megérkezik a bábaasszonyhoz, és azt mondja: „Vajúdik a sírásó felesége”. Ez a kommunikatív aktus nyilván nem pusztán információközlés, hanem azt jelenti, hogy a bábaasszonynak szednie kell a szükséges holmit, és igyekezni kell, mert nincs sok idő.

A második ilyen kontextus az lehet, amelyben például a sírásó szomszédasszonya mondja a barátnőjének, hogy „Vajúdik a sírásó felesége”. Ebben az esetben ez lehet pusztán információközlés, kaphat azonban különböző 'felhangokat' is, amelyeknek elemzése úgyszintén a kommunikációelmélet problémakörébe tartozik.

Végül megjelenik e megnyilatkozás egysorosként Weöres verseskötetében. Itt e megnyilatkozás közvetlen kontextusa (az én terminológiámmal nemcsak kontextusa, hanem *kontextusa* is) eleve kiolt bennünk mindenféle, az előző kontextusokra vonatkozó (vonatkoztatható) kontextustipológiai ismeretet, és arra figyelmeztet, hogy itt egy költői szöveggént értelmezendő szövegről van szó, nem pedig egy konkrét sírásó konkrét feleségének konkrét vajúdásáról. És ebben az esetben minden bizonnyal mást 'mond' ez a megnyilatkozás, mint az előzőkben.

Nem tudom, ki illetékes (ki *kell*, hogy illetékes legyen) e kontextusok mind-egyikének *együttes* vizsgálatára! Ha 'csak' nyelvész vagyok, és a nyelvészet határait szigorúan és egyértelműen húzom meg, csupán példamondatként elemezhetem e versszöveget. Ahogyan nyelvészként NAGY L. JÁNOS is csak példaszöveggént elemezhetné a maga szövegét. A szövegek azonban nem a nyelvi rendszer, hanem a nyelvhasználat (a kommunikációs-szituációk) elemei; rendszerbeli elemzésük szükséges, de messze nem elegendő!

A kutatómunkát illetően természetesen jogosnak (és szükségesnek is) tartom a kutatók autolimitációra irányuló törekvését, azt tehát, hogy számukra alkalmas módon definiálják saját tudományterületük határait — ha ezek a definíciók magának a kutatási objektumnak a szempontjából nem minden esetben optimálisak is. Nem tudom azonban, hogy az autolimitáció hogy valósítható meg az oktatás, illetőleg a kutatói-oktatói munka gyakorlatában. Egy oktató-kutató nyelvész például mint kutató foglalkozhat bármilyen szűk területtel, de mint oktató nem maradhat meg annál, mert valakinek tárgyalni kell az e területen túlmutató kérdéseket is, ha erre nincs külön szakember.

BÉKÉSI IMRE

Az elhangzottak ellenére sem hagyható figyelmen kívül a langue-lingvisztika. Ez alulról fölfelé építkezik, s mivel a legegyszerűbb szerkezetektől halad az egyre komplexebbek felé, főként a létrehozott összetettséget látja, nem sugallja eléggé az alakulatok beépítettségét. De azért — akár szándéktalanul — benne van a beépítettség is.

Ami a langue-lingvisztika létjogosultságát illeti, ez a létjogosultság értelmezhető egy tágabb és egy szűkebb kontextusban. Ehhez a témához mindenekelőtt két tudománytörténeti megjegyzést kívánok fűzni.

A langue-lingvisztika, mint mindnyájan tudjuk, a történeti nyelvészet kizárólagosságának visszahatásaként jött létre. Abból az igényből, hogy engedtessek meg már végre a nyelvi rendszer szinkrón vizsgálata is, ne csak a diakrón. A langue-lingvisztika, annak következtében, hogy a vizsgálat tárgyát így leszűkítette/átértelmezte, több kérdésről nyilvánvalóan többet (és/vagy mást) tudott mondani, mintha azokat történeti keretbe ágyazva kellett volna tárgyalnia. Tudom, hogy BÉKÉSI IMRE megjegyzése nem elsősorban a szinkrónia-diakrónia e viszonyára vonatkozott, mert a mi diszkuszióinkban itt a rendszernyelvészet és a kommunikáció irányultságú nyelvészet áll egymással szemben.

Egy speciális jellegű rendszernyelvészeti példaként CHOMSKY teóriája létrejöttének motivációját vegyük. Ő eredetileg egy héber fonológiát akart létrehozni. Hamarosan rájött azonban arra, hogy a fonológiát nem tárgyalhatja adekvát módon egy megfelelő szintaxis nélkül, ezért alkotta meg szintaxiselméletét. Ehhez, 'szerencsétlenségére', FODOR és KATZ konstruált egy szemantikai komponenst, s ettől kezdve se vége, se hossza a metodológiai vitának. CHOMSKY többször módosította, mert szükségképpen módosítania kellett, egész rendszert, miközben a héber fonológia tervét (tudomásom szerint) nem valósította meg.

Lényeges kérdés természetesen a BÉKÉSI IMRE által felvetett haladási irány kérdése, az tudniillik, hogy valami valahová alulról fölfelé épül-e be, vagy fordítva.

Az interpretációval kapcsolatban ide kívánczok egy előzetes megjegyzés. Soha nem úgy interpretálunk, hogy elindulunk a jelölőtől, és onnan jutunk el a jelöltig, hanem e kettő között állandó 'oszilláció' van. Adott esetben előbb jelenik meg a teljes jelölt, mint a jelölőre vonatkozó strukturális elképzelés. Vannak nyelvek, amelyek különösen meggyőzően mutatják, hogy a jelölő és jelölt operacionálisan összefüggenek egymással. Ilyen nyelv például a török; s itt csak globálisan kívánok utalni egy török kollégánom egyik tanulmányára, amelyben példamondatok egész sorát hozta fel annak bizonyítására, hogy azokat megnyilatkozásként realizálni és/vagy hangosan elolvasni nem lehet anélkül, hogy tudnánk, mire kívánunk utalni velük. Itt nem olyan kérdésről van szó, mint például a téma-réma szerkezet kérdése, hanem egyáltalán magáról a nyelvi szerkezetről, arról, hogy ezekben a mondatokban ugyanazt a szót tekinthetjük főnévnek, melléknévnek, határozószónak stb., s csak döntésünktől függően hozhatjuk létre a szóban forgó kifejezések helyes prozódiaját. Az viszont, hogy melyik szót tekintjük főnévnek, melyiket melléknévnek és/vagy határozószónak természetesen attól függ, hogy mit akarunk mondani, azaz a jelöltől. (Analog példának vehetjük a többféle szünet-/hangsúlyszegmentációt lehetővé tevő „A királynőt megölni nem kell félnetek jó lesz ha mindenki beleegyezik én nem ellenzem” szóláncot.)

Nem tudom, hogy az ilyen (többféle realizációt lehetővé tevő) fonémasorok fonetikai szerkezetéről mit mondhat egy török hangtannal foglalkozó kutató.

Eljárhat például úgy, hogy vesz egy különféle realizációkat tartalmazó korpuszt, ennek elemeit eszközfonetikailag elemzi, majd a kapott görbéket szisztematizálja. Hogy hányféle görbe van (hányféle görbe lehetséges), és hogy e görbéknek milyen a szerkezete, minden bizonnyal hasznos ismeret; a kizárólagos szisztematizálás kontextusából azonban egyszer valahogy ki kell lépni, és választ kell adni arra a kérdésre is, hogy milyen kontextusban miért éppen olyan a görbe, mint amilyen, amikor más-

milyen is lehetne. BÉKÉSI IMRE szóhasználatával élve, megvan a létjogosultsága a kizárólagosan deskriptív klasszifikációnak is, de annak a kérdésnek is, hogy ki fogja (kinek a feladata) e görbéket tovább interpretálni.

Az előzőekben tárgyalt görbék problematikája egy nyelvészetben belüli, az interpretálás szempontjából nézve egy részdiszciplínán belüli problematika. Az interpretálás alapkérdése az, hogy a különböző diszciplínák/részdiszciplínák képviselőinek milyen jellegű interdiszciplínaris kapcsolatba kell kerülniük egymással. Az interpretációelmélet kontextusában egy diszciplínával/részdiszciplínával kapcsolatban az az alapvető kérdés, hogy fel tud-e figyelni a kutató az általa vizsgált tárgy (az előzőleg tárgyalt esetben a szóban forgó görbék) valamennyi releváns tulajdonságára, ha nem tudja, hogy milyen (további, interdiszciplínaris kutatási) cél érdekében vizsgálja őket.

Létjogosultsága bármilyen jellegű kutatásnak lehet. El kell azonban ismerni annak a kérdésnek a létjogosultságát is, amely arra irányul, hogy a szóban forgó kutatás (és/vagy eredménye) milyen más kutatáshoz kapcsolódik, és hogyan, továbbá kinek kell végezni azt a más kutatást, és legfőképpen: ki hivatott a rész kutatások eredményeinek egyesítésére.

Az egyes kutatóknak jogukban áll kutatási területüket úgy körülhatárolni, ahogy éppen jónak látják. Egy egész diszciplínának azonban, véleményem szerint, csak akkor van joga erre, ha eleget tud tenni a következő követelménynek/elvárásnak. Vagy azt kell tudnia megmondani, hogyan kell az ő kutatási területének eredményeit egy tágabb kutatási kontextusban felhasználni, vagy pedig olyan formába kell tudnia önteni kutatási területének eredményeit, amelyet a tágabb keretben dolgozó (más kompetenciával rendelkező) kutatók elvárnak.

Ezeknek a kérdéseknek a megoldatlanságából ered a nyelvészeti/textológiai kutatásban jelenleg tapasztalható zavar. Más, eredményesebb utat nem találva, a nyelvészek megpróbálnak szert tenni például pszichológiai kompetenciára, legalább részlegesre, a pszichológusok pedig nyelvészetre, legalább részlegesre. Párbeszédük azonban valahogy mégsem eléggé eredményes.

CSÚRI KÁROLY

Hozzászólásomban mindenekelőtt a „Rubik-kocka” hasonlattal kapcsolatban felmerült problémákra, a „struktúra” kérdésére, valamint az „irodalmiság” és a „konstrukció szemlélet” mibenlétére szeretnék röviden reflektálni. Végezetül pedig az „intertextualitásra” vonatkozóan tennék fel további kérdéseket PETŐFI S. JÁNOS-nak.

1. A „Rubik-kockát” illetően valószínűleg félreérthetően fogalmaztam. Természetesen nem abban látok analógiát az interpretáció és a kocka rendezése között, hogy egy ún. „eredeti” állapotot kellene a szabályok alkalmazásával helyreállítanunk. Hiszen az irodalmi szöveg esetében eleve csak *hipotetikus* beszélhetünk valamiféle „eredeti” állapotról, azaz pl. egy és csakis egy Hamletről, melyet mint ideális célt az egyes értelmezések rekonstruálni próbálnak, melynek rekonstruálása azonban mindig és kizárólag az adott értelmező rendszer függvényében, annak modelljeként jöhet létre. Valójában arra szerettem volna utalni, hogy a káosz sokszor csak látszólagos, s ha megtaláljuk struktúráló szabályait, akkor hirtelen „rendezett egészé” alakul át. Ugyanazok a szabályok, melyekkel az eredeti, azonos színű oldalakat helyreállíthatjuk, azt is lehetővé teszik, hogy különböző, gyakorlatilag végtelen számú mintatípust, szinkombinációt stb. hozzunk létre. Vagyis semmiképpen sem a lehetőségek leszűkítését, hanem éppen *korlátlan*, de *szisztematikus* (= rendezett és elvileg áttekinthető) *kiterjesztését* jelenti a szabályhipotézisek felállítása. Míg azonban más

játékoknál (pl. sakk, kártya stb.) előre ismertek a „szabályok”, addig a nyelv, az irodalom, a Rubik-kocka esetében nem, felismerésük sok nehézséggel járhat, sokszor és sokak számára akár lehetetlen is marad. Az irodalom és a Rubik-kocka analógiája azonban véges: a kocka működésének szabályait, lévén szigorú rendszer, minden bonyolultságuk ellenére máris felfedezték, nem így az irodalomét, amely rendszerjellege ellenére számos „üres”, „meg nem határozott” hellyel is rendelkezik.

2. A „struktúrával” kapcsolatban a következő kiegészítéseket szeretném tenni. A struktúra, véleményem szerint, valóban nem a mű sajátja, hanem az értelmező tevékenységének eredménye. Ebből nyilvánvalóan következik — PETŐFI S. JÁNOS valószínűleg ezért is nem említette —, hogy elméletileg annyi struktúrát hozhatunk létre (a mű ürügyén), ahány szempont szerint a művet értelmezni próbáljuk. Ugyanakkor világosan látnunk kell azt is, hogy az egyes struktúrák között éppen a választott szempontok eltérő relevanciája, az adott struktúra-rendszer magyarázó ereje következtében jelentős értékkülönbségek is vannak vagy lehetnek. Hozzájárulnak ehhez a különbségtételhez olyan általános tudományelméleti-módszertani ismervek is, mint az egyes struktúrák belső koherenciája, konzisztenciája, egyszerűsége stb. Fontos emellett az is, hogy a struktúrákat kifejtett, azaz ellenőrizhető, felülvizsgálható formában fogalmazzuk meg. Hiszen ennek a feltételnek a biztosítása jelenthet *objektivitást*, és semmiképpen sem egy olyan fikció, mely szerint egy adott (interpretációs) modell felállítása független a modellt létrehozó kutatótól. Nyilvánvalóan nem erről van szó, sem a társadalom-, sem a természettudományokban. Az azonban, hogy az axiómákat a kutató állítja fel, nem jelenti azt, hogy le kellene mondanunk a tudományosságáról. Az axiómákból levezetett tételeknek, illetve magának a levezetésnek kell felülvizsgálhatónak lennie, így biztosíthatjuk az általunk felállított modell *cáfolhatóságát* más, hasonlóan kifejtett rendszerek konfrontációjában.

A „struktúra”, a „struktúra hozzárendelése a szöveghez” természetesen nem független az „*irodalmiság*” koncepciójától sem. A szövegek tartalmaznak olyan diszpozíciós jegyeket, melyek a strukturálást irányít(hat)ják vagy befolyásol(hat)ják. Úgy gondolom, ha az irodalmat valóban irodalomként olvassuk, ezek a jegyek feltűnnek, észrevehetővé válnak a befogadó számára. Ennek nem a szöveg, hanem az olvasási mód, a szöveg megközelítése a meghatározó feltétele. Ebből következik egyrészt az, hogy az anyanyelvi olvasók az irodalmi szöveget nem feltétlenül irodalomként olvassák, másrészt — ezzel szoros összefüggésben — az is, hogy az irodalomtanítás alapvetően egy olvasásmódszertani probléma. Azaz, az irodalmi szöveg „*irodalmisága*”, legalábbis a hozzá vezető út elmagyarázható, tanítható, nem vagyunk kizárólag intuíciónkra utalva.

Egyébként, ami a szóba hozott jakobsoni típusú elemzéseket illeti, úgy gondolom, hogy a szövegben felfedezett ekvivalenciák, ellentétek stb. mint másodlagosan strukturáló elvek nem feltétlenül hoznak létre irodalmi rendszereket. Egyre inkább vallom azt a leibnizi elvet, mely a kevés számú hipotézis s a belőlük levezethető minél nagyobb számú jelenség kapcsolatára vonatkozik. Vagyis nem valamiféle relációk mechanikus leltára az érdekes, hiszen nincs olyan kapcsolat, viszony, nyelvi vagy nemnyelvi meghatározottság, melyet ne jellemezhetne nemirodalmi szövegeket is, hanem sokkal inkább az, hogy pl. „szemantikai térben” véges, átfogó hipotézisek a jelentések szisztematikus, de gyakorlatilag végtelen gazdagságát legyenek képesek „generálni” az olvasóban. Az „absztrakt elvek” vagy „hipotézisek”, ill. a „felszíni jelenségek” szembeállításával egyben azt is jelzi, hogy számomra az irodalom nem pusztán elvont rendszer, melyben a mű felépítése játszik kizárólagos szerepet. Éppolyan meghatározó az is, hogy a mű éppen az adott „felszíni jelenségek” (szereplőkből, eseményekből stb.) épül fel és nem másokból. A belső esztétikum arra épül, hogy a *szöveg-*

felszín végtelen változatossága harmonikusan kapcsolódik egy *átfogó, egységet teremtő rendszerhez* anélkül, hogy bármelyik végletes lehetőség, a káosz vagy a sémaszerűség egyoldalúan érvényesülhetne.

Az elmondottakból nyilvánvalóan kitűnik, hogy megítélésem szerint — némi képp ellentétben a vitában elhangzott korábbi megfogalmazással — egy szöveg nem „szól valamiről”, hanem az olvasó segítségével létrehoz, felépít valamit. A szöveg *konstruál* a befogó tudatában egy „lehetséges világot”, mely világ struktúráján keresztül kapcsolódik a „valós világhoz”, annak egy sajátos modalitását, alternatíváját képviseli. BÉKÉSI IMRE egy korábbi gondolatára reagálva ebben a terminológiában úgy fogalmazhatnánk, hogy egy (szándékát tekintve) tetszőleges művészi jelrendszer *esztétikai* szempontból akkor érdekes, ill. akkor volt vagy lesz érdekes a befogadó (egyén vagy közösség) számára, amikor a „reális világ” valamilyen „alternatíváját”, „modelljét” reprezentálja. Ehhez természetesen hozzátartozik a „reális világ” (pontosabban: a reális világ kognitív modelljének), az „alternatívának” (pontosabban: az alternatív kognitív modellnek), valamint a „befogadónak” (pontosabban: a befogadó kognitív rendszerének) mindenkori meghatározása is. Vagyis a művészet a valóság lehetőségeit mint alternatívákat hozza létre; ezen alternatív világok felépítését azonban nem vagy nem feltétlenül a valós világban működő törvények szabályozzák, hanem alapvetően „etikai” és „esztétikai” elvek és értékrendek, melyek kognitíve és emocionálisan egyaránt meghatározottak.

3. Végül, ha lehet, szeretnék kicsit bővebben magyarázatot kérni PETŐFI S. JÁNOSTól az „*intertextualitás*” fogalmáról. Ennek kapcsán kevésbé az intertextuális kapcsolatok tipologizálására gondolok, mint inkább egy ilyen lehetséges tipológia elméleti alapjaira. Véleménye szerint létezik-e, illetve megfogalmazható-e olyan elmélet, amely az intertextualitás kritériumait körvonalazni tudja, felismerését, azonosítását lehetővé teszi. Intuitíve az is nyilvánvaló, hogy fontosságukat tekintve az egyes intertextuális kapcsolatok jelentősen különböznek egymástól. Vannak-e ebben a vonatkozásban eltérő ekvivalenciakapcsolatok, ill. -típusok? Hol a helye az intertextuális kapcsolatoknak az interpretációs modell szabályrendszerének hierarchiájában? Hogyan választom ki az intertextuális reláció lehetséges interpretációi közül a kérdéses esetben releváns interpretációt vagy interpretációkat? Mindezt persze úgy, hogy megállapításaink itt se ragadjanak meg az intuíció szintjén, mint eddig, hanem felülvizsgálhatók, vitathatók legyenek, azaz elméletileg megalapozott, kifejtett módon kerüljenek megfogalmazásra.

NAGY L. JÁNOS

Mint az imént hallhattuk, adott szöveghez oly módon rendelünk hozzá egy jelentésegységet, hogy a processzusban meghatározott szabályrendszerrel működtetünk. Eközben — az említett szabályrendszer segítségével — feltárhatóak az egyes szövegek értékei. Ennek különös jelentősége van az irodalmi szövegek interpretálásában: meggyőződésem, hogy ezeket a szabályokat működtetve feltárhatóak a szépirodalmi szövegek értékkülönbségei is. Ha pedig birtokában lennénk egy ilyenfajta szempontsornak, annak didaktikai fontossága igen nagy volna. Tudom persze, hogy ez a felvetés már egy újabb tanácskozás témája lehetne.

Kezdem az irodalmiság kérdésével. Az irodalmiság, a poeticitás kutatása az utóbbi időben egyre inkább áttolódott a szövegekhez való közelítés, a szövegfeldolgozás irodalmiságának az elemzésére. (CSÚRI KÁROLY is erre utalt.) Annak hangsúlyozására, hogy nem a szövegek irodalmiak, vagy nem a szövegek irodalmiak domináns és inherens módon, hanem a feldolgozásuk módja az, ami irodalmi funkciót rendelhet ('láttathat bele') eredetileg nem ilyen funkció betöltésére létrehozott szöveghez (szövegbe) is.

Maradjunk például Örkénynél. A *Mi mindent kell tudni* című egyperces novella — ami valójában egy villamosjegy 'használati utasítás'-a — ugyanabban a kötetben található, mint amelyekben az *Itália*. (Lásd Örkény István: *Egyperces novellák*, Magvető Zsebkönyvtár, Budapest.) Ebben a szövegben aligha lelhetők fel az irodalmiság jegyei, de mivel Örkény kötetében jelent meg, feldolgozása olyan lesz, mint az irodalmi szövegeké általában, s ez a feldolgozásmód az, ami ezt a szöveget irodalmivá teszi (teheti).

Vagy emlékezzünk Weöres előzőekben tárgyalt egysorosára: „Vajúdik a sírásó felesége”. Az elemzett kontextusokba való 'beágyazás' során maga a szöveg mint fizikai manifesztáció nem változott meg, megváltozott azonban 'feldolgozásának' (interpretálásának) az adott kontextus által 'elvárt' módja.

Az irodalmiságot a kettő együtt, a szöveg és feldolgozásának módja teremti meg. E kettő között természetesen fennállhat valamiféle hierarchikus viszony, hol az egyik, hol a másik lehet domináns. Adott esetben a szöveg közvetlen kontextusa a döntő, az például, hogy egy irodalmi műként megjelent kötetben van benne, mint Örkény említett egypercese vagy Weöres egysorosa. Mert senki nem gondolja, hogy például Örkény 'villamosjegy'-e valamiféle tévedés folytán keveredett bele a szóban forgó kötetbe. De mégha így lenne is, mivel az adott kötetben van benne, nem villamosjegyszöveggé kezdjük el olvasni.

Ami az interpretációs szabályrendszereket és azok (esetleges) hierarchiáját illeti azzal kapcsolatban mindenekelőtt a következő jutott most eszembe. A skandináv szövegnyelvészek számára 1988 augusztusában egy tíznapos nyári iskolát rendeztek Dániában. Az előadók között voltam én is és egy fiatal, komputerlingvisztikával foglalkozó bielefeldi kollégám is. A szabályok problematikája téma volt ott is, ha nem is irodalmi szövegekkel kapcsolatban. De nem erről kívánok itt beszélni, hanem egy e témára vonatkozó, parabolának is felfogható, tanulságos esetről.

Az egyik este az egyik kollégánknak játékra invitált bennünket. Megkérdezte komputernyelvész kollégámat, hogy hajlandó-e 'főszereplője' lenni egy olyan társasjátéknak, amelynek lényege abban áll, hogy a társaság az ő távollétében kigondol valamit, amit azután neki mint a játék 'főszereplőjének' „igen”-nel/ „nem”-mel megválaszolható kérdések feltevése segítségével kell kitalálnia. A játék abszolút logikus szabályok szerint folyik majd le, mondta a kollégám, s neki épp ezt a szabályszerűséget kell kitalálnia. Kollégám elfogadta a kihívást, s miután pár percre elhagyta a szobát, a kollégám ismertette a játék szabályát. Ez a következő volt: ha a kollégám által feltett kérdés mássalhangzóval fog kezdődni (például: Tárgy az, amire gondoltunk?), a válaszuk „igen” lesz, ha pedig magánhangzóval (például: Élőlény az, amire gondoltunk?), akkor „nem”. A szabály tehát — bizonyos szempontból! — roppant egyszerű volt. Kollégám, akinek az agya úgy tud működni, mint egy komputer, logikájának teljes arzenálját bevetette, veritékezett, majd egy óra múlva feladta a játékot. Nem találta meg ezt a pofonegyszerű szabályt. Nyilván azért nem, mert egy ilyen játéksituációban egy ilyen típusú szabályra nem gondolunk!

Vagy említhetném azt a közismert, tréfás találós kérdést is, amely úgy kezdődik, hogy „az egyik állomásról elindul n utassal egy vonat, a következőn felszáll a utas, leszáll b utas, a következőn felszáll c utas, nem száll le senki, a következőn felszáll d utas, leszáll e ” — és így tovább, s végén elhangzik a kérdés: „hányszor állt meg a vonat?”. Erre a kérdésre általában senki nem tud válaszolni, mert a játék során mindenki az utasok számának a megállapításával van elfoglalva.

Ezek a tréfás példák annak szemléltetésére szolgálhatnak, hogy adott esetben abszolút egyértelmű és egyszerű lehet egy szabály, mégsem találjuk ki ezt a szabályt, vagy találjuk meg a keresett tárgyat, mert érdeklődésünk középpontjában egészen más áll. Analóg esetek — ha nem is ilyen szélsőséges formában — minden olyan kontextusban találhatók, amelyben szabályok felderítéséről van szó — így természetesen az interpretálás kontextusában is.

Az interpretációs szabályok NAGY L. JÁNOS által felvetett didaktikus hierarchiáját akkor állapíthatnánk meg, ha e szabályok típusairól és működéséről többet tudnánk. Ezekről ugyanis még nem tudunk eleget. A következőkben e szabályokkal kapcsolatban három tényezőhöz — a szövegtípusok szerepéhez, a szerzőktől elvárható következetességhez és az olvasók 'relevancia'-felfogásához — kívánok megjegyzéseket fűzni.

Az interpretációs szabályok pontosabb megismerése felé az első lépés az lehet, hogy különböző, egyértelműen definiálható szövegtípusokhoz sorolható szövegeket interpretálunk/interpretáltatunk. Egyértelmű szövegtípusokhoz rendelhető szövegeken 'tipikus' jogi, vallási, ideológiai, irodalmi, szaknyelvi stb. kommunikációs-szituációban létrehozott/használt szövegeket értek. Az interpretálás során arra koncentrálnak, hogy megtaláljuk azokat az interpretációs magatartásformákat/instrukciókat, amelyekkel adott társadalmi és/vagy szociokulturális környezetben ezekhez a szövegekhez közelítünk.

Amikor úgy gondoljuk, hogy megtaláltuk azt a néhány instrukciót, amely az egyes szövegtípusokhoz tartozó szövegek interpretálásával kapcsolatban centrálisnak tekinthető, megpróbálhatjuk azok érvényességét empirikusan ellenőrizni.

Azzal a kérdéssel, hogy a nyelvészet (és/vagy szövegtan) empirikus tudomány-e, itt behatóan nem foglalkozhatom. Az részletes elemzés nélkül is belátható, hogy bizonyos szempontból biztosan nem az, mert ugyanazokat a kérdéseket ugyanabban a kontextusban nem ismételhetjük meg. (A nyelvészeti elemzés tárgya nem olyan, mint például az ingamozgás, amelynek metrikus paramétereit számtalanszor megismételt mérésel határozhatjuk meg, és/vagy ellenőrizhetjük.) Ezzel természetesen nem akarom azt állítani, hogy ennek következtében empirikus jellegű nyelvészeti vizsgálatokat folytatni kilátástalan és/vagy fölösleges. Ezek egy csomó olyan jelentéget hozhatnak felszínre, amelyet nélkülük nem ismernénk, ha nem hoznak is olyan eredményeket, amelyeket biztonsággal általánosíthatnánk. S ezt nem szabad elfelejteni a szabályokat, illetőleg érvényességük ellenőrzését illetően sem. Mert a következő lépésnek annak kellene lennie, hogy például három szöveget adunk a hallgatók kezébe, mondván, hogy mind a három irodalmi szöveg — jóllehet az egyiket tudatosan, mondjuk, egy nem irodalmi funkció betöltésére létrehozott szövegeket tartalmazó kézikönyvből vettük —, és elemezni kezdjük, hogyan működnek az irodalmi szövegek típusához tartozó szövegek interpretálására jellemző instrukciók/szabályok e három szöveg interpretálása során. (Eközben nyilván megfigyelhetjük majd mindazoknak a szempontoknak az érvényesülését is, amelyeket az előzőekben a 'belelátunk rendet a világba' téma kapcsán tárgyaltunk.)

A szabályok feltárásával kapcsolatban rá szeretnék azonban mutatni egy másik lényeges szempontra is. Tekintsük ehhez például Károlyi Amy *Nincs út Avilába* című

kötete (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982) *Nyom* című versének a következő sorát: „lomb árnya vagyunk pázsiton.” E sor irodalmi szöveggént való interpretálásával kapcsolatban bennem a következő probléma fogalmazódik meg. Ellegendő-e feltenni azt a kérdést, hogy egy szimbolikus interpretációban *ki/mi* a lomb, és *milyen módon* vagyunk mi az árnyékai; vagy tovább kell mennünk, és gondolnunk kell arra is, hogy árnyék csak egy bizonyos napszakban (a nap bizonyos állása esetén) van, következésképpen fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy *mi* ez a napszak és *ki/mi* a nap. Sőt azt is, hogy *mi* a pázsit. Ez a probléma általánosítva így fogalmazható meg: milyen jellegű szimbolikus totalitást (szimbolikus konzisztenciát) tulajdoníthatunk egy szerzőnek, akár csak egyetlen egymondatos metaforikus kijelentéssel kapcsolatban is.

Az előző problémához csatlakozik az a probléma is, hogy az interpretáció során bizonyos elemeket általában figyelmen kívül hagyunk. Ez nagy terjedelmű szövegek esetén, mondhatjuk, szükségképpen fennáll. Intuitíve világosnak látszik, hogy ebben az esetben is működik valamiféle szabályrendszer. Nyugtalanító azonban az, hogy nem látszik lehetségesnek megtalálni/rekonstruálni egy általános érvényűnek tekinthető szabályrendszert, amit egyfajta receptkönyvként a tanárok és/vagy a hallgatók kezébe adhatnánk. A 'figyelmen kívül hagyást' vezérlő relevancia ugyanazon szociokulturális kontextusban élőben is különböző módon működhet/működik. Számomra jó példaként szolgált ehhez van *DUK* makrostrukturákkal foglalkozó könyvének elemzése. Ebben van *DUK* a 'szövegekondenzációra' vonatkozó, négy plauzibilis szabályt tárgyal. Két szemszertelen keresztül foglalkoztam felsőéves, jó nyelvészeti előképzettséggel rendelkező hallgatók részvételével ezzel a könyvvel abból a célból, hogy próbáljunk egy, az e szabályok egyértelmű (interszjektív) alkalmazhatóságát biztosító instrukciórendszert megalkotni. És nem sikerült! Annak ellenére nem sikerült — és ezt szeretném újra hangsúlyozni —, hogy e szabályok plauzibilisek.

De az interszjektivitás biztosíthatatlanságát tapasztalhatjuk egy egyszerű példa kapcsán is. Gépeljünk le például bekezdések alkalmazása nélkül egy szöveget, utána strukturáltassuk át bekezdéssé a hallgatókkal. Láthatatlanban biztosak lehetünk abban, hogy körülbelül 80%-os lesz az egyezés, és mégse fog sikerülni egyértelműen megfogalmazni annak (nyelvi) szabályait, hogy miért ott vannak a bekezdéshatárok, ahol vannak. (Amilyen mértékben a szabályszerűséget esetleg meg tudjuk közelíteni, olyan mértékben fogjuk látni, hogy azok nem nyelvi jellegűek: az egyezések alapja az, hogy azt a valóságdarabot, amiről az adott szöveg szól — vagy amit az adott szöveg 'létrehoz' —, valamiképpen egymáshoz hasonló módon tagoljuk.)

Nem tudom, hogy interpretációs szabályok többi aspektustól *elkülönített* keresésében hogyan lehet eredményesen továbblépni — ha tovább lehet lépni így egyáltalán. Meggyőződésem, hogy egy integratív elméleti keret alkalmazása — amiben a fentiekben tárgyalt három szempont (a szövegtípus, a szerzőnek tulajdonítható konzisztencia és az interpretátor 'relevancia'-felfogása) is együtt tárgyalható — ezen a téren is az eddigieknél használhatóbb/meggyőzőbb eredményekhez vezethet.

Ami CSÚRI KÁROLY intertextualitással kapcsolatos kérdéseit illeti, azok akár egy újabb egynapos tanácskozásnak is témái lehetnének. Tekintve e problematika komplex voltát, itt csak néhány megjegyzéssel reagálhatok rájuk.

Hogy megfogalmazható olyan elmélet, amely az intertextualitás kutatásának alapjául szolgálhat, számomra nyilvánvalónak látszik. Ezen elmélet feladatai közé tartozónak tartom természetesen az intertextualitás kritériumainak a megfogalmazását is. E kritériumokban minden bizonnyal egy többszempontú osztályozási rendszer elemei fognak tükröződni.

Más kérdés az intertextualitás felismerésének kérdése, mert ehhez egyrészt leg-

alább két szövegnek az interpretálás adott kontextusában való egyidejű jelenléte s azoknak azonos módszerekkel végrehajtott interpretációja szükséges. Ha az intertextualitás olyan jellegű, hogy azt a formális organizáció vagy egy elsődleges/közvetlen jelentés feltárására/megalkotására irányuló interpretáció felszínre hozhatja, felismerése viszonylag egyszerű. Ha azonban az intertextuális reláció csak egy meghatározott jellegű szimbolikus jelentés konstrukciója során válhat nyilvánvalóvá, erre az intertextuális kapcsolatot biztosító speciális szimbolikus jelentésre való 'rátalálás' nem vezérelhető könnyen — ha egyáltalán vezérelhető. Ezzel kapcsolatban jelenleg én se tudnék többet mondani annál, amit CSÚRI KÁROLY az általa végrehajtott interpretálások során maga is alkalmaz.

Az intertextuális relációknak az interpretációs szabályok hierarchiájában betöltött helyével kapcsolatban csupán azt kívánom hangsúlyozni, amit a korábbiak során más vonatkozásban már hangsúlyoztam, és pedig az interpretátor relevancia-szemponyjainak a jelentőségét. Ha az interpretátor számára egy szöveg formális elemzése az elsődleges, a formális felépítést érintő intertextualitás lesz releváns. Ha az interpretátor figyelme elsősorban a jelentésre irányul, az azzal kapcsolatos intertextualitás válik döntővé. Jelentést konstruáló interpretálás során azonban előfordulhat természetesen az is, hogy a szöveg szemantikai organizációja egy elfogadható/motiválható jelentés konstruálását csak akkor teszi lehetővé, ha az ebből a szempontból kulcsfontosságú intertextuális relációkra rátalálunk. Egy adott szerző bizonyos műveinek együttesével kapcsolatban ez lehet egy, azok mindegyikében fellelhető, de csupán az absztrakció valamely szintjén megmutatkozó/kimutatható 'szemantikai modell'.

Az eredményes eszmecserehez elengedhetetlenül szükséges interszubjektivitást, miként minden más szövegtani aspektus esetében, az intertextualitás tárgyalásakor/elemezésekor is csak a kellő fokú explicittség biztosíthatja. S ezt a megállapítást akár vitázó megállapításnak is tekinthetjük.